

Az efféle gazdag anyagból merítő, árnyalatosként pontos leírásra törekvő stíluselmélet terminológiai árnyalásra is ösztönöz, sőt kényszerít. Az új szempont új nevet kíván. Dicsérendő mértéktartással ugyan, de Kemény Gábor is ajánl néhányat. Ezeket például: körülíró metafora (16.), tapadásos megismerés (19.), chiasztikus hasonlat (45.), szerephasonlat (61.), sőt „képi rímek” (44.).

A szerző szembenézett a Krúdy-próza képességére, képtobzódására vonatkozó, értékelő választ igénylő kérdéssel is. Így fogalmazott: „aligha kerülhetjük meg a kérdést: erény-e ez vagy gyöngység, dicsérnivaló pozitívum vagy sajnálatra méltó hiányosság?” (81.) A kérdésre több helyen is választ adott. Először rögtön a kérdés után így: „Azt hiszem, hogy mindkettő.” Mértéktartást tükröző felelet. Fontosabbnak érzem azonban az elemzés végére illesztett értelmező állásfoglalást: „az írói képalkotás funkciójának ilyen irányú eltolódása jellegzetes velejárója, tünete az epika általános szubjektívizálódásának, lírai mozzanatokkal való telítődésének, vagyis annak a világirodalmi hatósugarú áramlatnak, mely a magyar irodalomban — nem lebecsülendő előzmények után — éppen Krúdy életművében öltött klasszikus módon testet”. (100.) Valóban, a föltett kérdésre olyan választ kell adnunk, amelynek a magja Krúdy stílustörténeti helyének megjelölése.

Puztai Ferenc

Veres Péter koszorúja. Kortársak írásai, emlékezései. A kötetben szereplő írásokat válogatta és szerkesztette Rádics József. Szaklektorok: Darvas József, Kállai Gyula. Bp. 1973. Táncsics K. 439 l. + 26 m.

A magyar szakszervezetek kiadója, a Táncsics, tette le az első irodalmi koszorút Veres Péter alig pár éve domborodó sírhalmára. Veres Péter koszorúja címen — Rádics József gondos munkájával — egy külsőleg is szép formájú könyvben tisztelget az író emléke előtt. Irodalomtörténeti előzményei között a Babits-emlékkönyvet (1941), illetve a Móricz Zsigmond ébresztését (1945) említhetjük meg. Nem méltatlan azokhoz. Ugyanolyan alapkönyve lesz a Veres Péter-kutatásnak, mint az előbbieket Babits, ill. Móricz Zsigmond életműve búvárlóinak.

A Veres Péter koszorúja írásait három rétegre bonthatjuk.

Az emlékezők egy része a közéleti ember alakját ébreszti. Az első helyre Kádár János: *Emlékezés Veres Péterre* című írása kívánkozik. Ő a párt és Veres Péter viszonyáról szólva jelenkori történelmünk legfontosabb dimenziójában helyezi el a nagy író alakját. Elisme-

ri önkritikusan, hogy volt pillanat, amikor a párt és Veres Péter között olykor fellobbanó vitában nem az akkori pártnak, hanem Veres Péternek volt igaza. Az ötvenes évek elejét írták akkor. — Igen figyelemreméltó Gáspár Sándor: *Tiszta ember volt*, és Kállai Gyula: *Arcképvázlat Veres Péterről* című írása. Kállaié félig már az irodalomtörténeti mondanivalójuk közé is sorolható lett volna. A politikus társak írásai közül Bognár Józsefét tenném az első helyre: *Emlékezés Veres Péterre*, a szocialista társadalom felejthetetlen közéleti harcára, s Ortutayét: *Az első találkozásokról*.

Megszólalnak a kötetben irodalomtörténészek is. Közülük első helyen B. Nagy Lászlót kell említeni: *Őrök számadás-a megjelenése idején, 1964-ben figyelmet keltett. Kötetének; A teremtés kezdeté-nek is egyik legszebb darabja. Veres Péter írói indulásáról Béli Miklós írt jelentős tanulmányt. A kötet irodalomtörténetileg legtanulságosabb írásait írók, író-társak írták. A sort Gaál Gábor nyitja meg, Bálint György folytatja, s a továbbiakban idejegyezhetjük az utolsó ötven év magyar irodalmának sok nagyon fontos nevét: Erdei Ferenc, Révai József, Nagy Lajos, Móricz Zsigmond, Nagy István, Sinka István, Lukács György, Sarkadi Imre, Illés Endre, Fábry Zoltán . . . ha tovább sorakoztatnám a nevet, valóban névsorolás lenne.*

Írjuk ide azonban külön a két legfontosabb nevet: Illyés Gyula, Németh László. Mindketten indulása pillanatától mellette álltak. 70. születésnapján Németh László adott róla interjút Tóbiás Áron nevezetes magnójának. Illyés a sírnál búcsúztatta. Utóbb pedig a nagy példányszámú napilapban, betegszobájából küldött remek cikkében fedezte fel újra, a Magyar Remekírók-sorozatban megjelent Veres Péterben a páratlan realista tehetséget.

Varga József

Lovass Gyula: Kilenc hős visszatér. Bp. 1973. Magvető K. 530 l.

Tisztelet, becsület a *Magvető* Kiadónak, amiért — bizonyára anyagi szempontokat félretéve — félszáznál több lapot számláló kötetben megjelentette egy harminc évvel ezelőtti tragikus betegségben elhunyt fiatal író-esztéta életművét — és teljes elismerés mindazoknak, akik a gyűjtemény kiadását szorgalmazták.

A kötet megjelentetését egyébként korántsem csak a kortársi kegyelet indokolta: Lovass Gyula (maga-kiegészítette családi nevén Dorogi-Ortutay Gyula) a két háború közötti korszak irodalmának — az ugyancsak tragikusan elpusztult Örléy István mellett — egyik legtehetségesebb és legrokonszenvesebb ígérete volt, az beszérlő próza és az esszé területén

egyaránt. Még bennünket, kortársait és barátait is meglep most ez a terjedelmes (pedig nem is a teljes életművet tartalmazó) kötet, amely már nemcsak ígérlet és pompás potenciális energiákat sejtető gyűjtemény, hanem egy mindössze 29 évet élt bölcsész-írónak a maga nemében gazdag és változatos termése. Ez a termés megerősíti az 1965-ös Irodalmi Lexikon egyébként szegényes ismertetésének azt a megállapítását, hogy Lovass Gyula „korai halála nagy reményekre jogosító pályát tört derékba”.

A méltó köntösben megjelentetett kötet — nyilván a név szerint fel nem tüntetett szerkesztő szándéka szerint — nyitányként Lovass Gyula a kötetnek is címet adó, több mint tíz ívnyi, nyomtatásban most először napvilágot látó történeti regényét közli, majd egy tucat válogatott novella következik. Ezek a fejezetek a szépíró monumentumai Lovass életművében. Sajnálatos azonban, hogy nemcsak egy sor kisebb novellája szorult ki a kötetből, hanem éppen legszebb, legégyénibb, önéletrajzi motívumokkal gazdagon átszőtt kisregénye, az egykori Diarium-Könyvtárban megjelent *Honfitársam: Micheline* is, ez a bűbajos, egyszerűségében is komplikált szerelmi történet, a szerelem megkapó, minuciózus pszichológiai anatómiája, amely olyan szívszorító fájdalomba torkollik. A szépírói fejezetek után féltucat kritikai tanulmány következik a korabeli európai irodalom néhány nagyjáról vagy irodalmi jelenségéről. Ezeket a „Ködvogak” fejezete követi: tanulmányok a századforduló néhány rendkívül érdekes, de második vonalba szorult írójáról és esztétájáról (a két Cholnoky, Török Gyula, Gózsdu Elek, Péterfy Jenő) és néhány hazai író pályájáról (Tamási Áron, Babits Mihály) vagy egy-egy művéről (Németh László). Az utolsó nagy fejezet — A „nemzedék” névében címmel — az ellenforradalmi korszak egyetemes és hazai irodalmának néhány problémájával foglalkozik, nagyrészt vitászerű feldolgozásban, és mindig filológushoz méltó elmélyüléssel. Az öt szerkezeti részt Rónay Györgynek Lovass Gyulát a kor irodalmába behelyező bevezetője nyitja meg, és Fodor Józsefnek, Lovass egykori kiadói munkatársának 1943-ból, a halál évéből származó, önmagában is érdekes nekrológja zárja le, utóhangként. Már ez a felsorolás is beszédesen bizonyítja Lovass írásművészetének pazar skáláját, műfaji és témabeli gazdagságát.

A *Kilenc hős visszatér* — ez a francia közép-korban játszódó címadó mű — mindenesetre különös regény. Ki tudja, mi vonzotta ehhez a témához a fiatal író? A XI. Lajos francia király képviselte békevágy és a Merész Károly burgundi hercegen megtestesült babonás elszántság konfrontációja? Vagy a két merőben különböző egyéniség jellemrajzának vonzóereje? Vagy az abban a hányatott korban és

az író korában egyaránt megnyilvánult politikai anarchia, a diplomácia és a politika kiábrándító cselszövényei, amelyek méltán viszolygással töltötték el minden humanista lelket? Talán a korabeli viszonyok egyikét-másikat látta bele a régi korbá, amelyben egy-egy romantikus szerelem éppúgy érdekelt, mint a történelmi adatok? Vagy egyszerűen a középkorhoz való filológikus vonzódás, a távoli korokról hitelesen számot adó, történelmi regényírói izgatóság feladat, amely romantikus és realiztikus, pszichologizáló motívumok keverésére egyaránt lehetőséget nyújtott? „Fel lehet-e támasztani egészben egy eltűnt kor hangulatát? — írja ő maga a regény bevezetőjében. — Utaljunk-e történeti tudásunk elégtelenségére? Vagy csak azt valljuk be, hogy magunkat, világunkat nem tudjuk múltból, elképzeléseinkből kiséperni?” Akárhogy van is, a *Kilenc hős visszatér* a kor hazai irodalmában szinte egyedül álló regény, amelynek nyilván semmi köze sem lehetett a korszak történelmi bestsellereihez, a divatos életregényekhez. A regény hallatlanul gazdag erudíciós anyaga mögött egy védekező, szemérmes, álmódózó lélek kísérelése szól. Semmiesetre sem egy kezdő író dadogása ez, hanem egy, a választott történelmi korszakban ugyancsak tájékozott író biztos tollú műve.

A *novellák*, bár — érthetően — nagyrészt ifjú- és diákkori élményekből táplálkoznak, művészi megformáltságukban nemegyszer ugyancsak már érett pszichológiai és írói apparátusról tanúskodnak. Többségükben a két háború közötti pszichologizáló polgári humanizmus irodalmi vonalába tartoznak, amelyben a kifejezés eleganciája, a lélektani hitelesség felülmúlja a cselekmény fordulatosságát. Kiemelkedik közülük az 1939-es *Nyugatban megjelent Papu*: remek miniatűr, amelyről ugyanazt lehet mondani, amit Lovass Gyula ír kritikájában Roger Martin du Gard *La Sorrellinájáról*: „élményt és költészet csodálatosan egybeölelő novella”. (291.) Benne az Eötvös-kollégisták körében (Lovass Gyula is az volt) jól ismert (ironia és önironia) finom érzelmességgel keveredik.

A regény és a novellák egyaránt azt mutatják, hogy Lovass Gyula fájdalmasan rövid írói pályafutása során ment maradt minden irodalmi szélsőségtől, divattól, utánérzéstől. Nem teremtett új iskolát, de nem is követett senkit következetesen. Az „*Ezüstkor* nemzedéke”, amelybe Rónay György bevezetője beleállítja, alkalmi csoportosulás volt, amelynek tagjait valóban tág értelmű humanista meggyőződés és magatartás fűzte egybe, de semmilyen megkötött írói ábrázolásmód sem kötelezte. Lovass novelláinak anyagát saját élményeinek irodalmiasításából merítette, s az elemző realizmus józan, kézenfekvő mód-szereivel dolgozta ki.

A *Játékos Európa* fejezete már az esztéta Lovass Gyulához vezet át, egyes írókhoz fűződő kis esszéktől egészen a címadó cikk kortárs írókat, irodalmakat, tágívű tendenciákat összefogó nagy tanulmányáig. Milyen biztos ítélettel látja meg Roger Martin du Gard-ban a modorosság nélküli nagy realistát, Giraudoux drámáiban racionalitás és irodalmiság keveredését, Alain-Fournier-ban (akinek fő művét, *Az ismeretlen birtokot* oly rokonelekekkel fordította) a tündéri álmodozót, Virginia Woolf-ban a sajátos valóságigénnyel dolgozó impresszionistát! Minden tanulmányát a beleélés, az átéltség hite hatja át.

A *Ködlövagok* fejezete mindenekelőtt a maga közelmúltja elfeledett, elhanyagolt íróinak specialistájaként mutatja be Lovass Gyulát, de hozzáértően és kritikusan vág bele néhány korabeli nagy író (Babits, Tamási, Németh László) életútjának vagy egy-egy művének elemzésébe is. Nemcsak azért vonzódott a „ködlövagok” tanulmányozásához, mert erre szerkesztői megbízatást kapott (a két Cholnokyról szóló tanulmány az 1941-ben megjelent *Ködlövagok* c. kötetben került nyomtatásra), hanem valami titkos vonzódásból is a méltatlanul elhanyagolt, magányban alkotó vagy valamiképpen tragikus, torzónak megmaradt írólekekhez, meg nyilván erőpróbaként is, fiatalos szerénységgel, talán azzal a perspektívával, hogy nemsokára (ha a halál ki nem ragadja kezéből a tollat) a legnagyobbakról írhat. Erre mutatnak a korabeli íróról írt tanulmányai, amelyek azt bizonyítják — a kötet utolsó fejezetének anyaga mellett —, hogy mennyire benne élt saját kora irodalmában is. Tanulmányai egyébként nem aprólékos egyéni kutatáson alapuló irodalomtörténeti munkák, hanem ragyogó tollal megírt esszék. Ezek az esszék azonban rendkívül lelkismeretes és hiteles filológiai alapokra támaszkodnak, s ugyanakkor ma is élvezetes olvasmányok a szakember számára. Megállapításai ma is helytállóak. A „ködlövagok” írói vonásait Lovass legtöbbször finoman, részletesen analizált lelkialakukból, pszichológiai motívumokból vezeti le. Átható intelligenciával éli át választott témaalakjait, talán kapcsolatot írói vallomás és műalkotás között.

A „ködlövagokról” írt esszék közül a Török Gyuláról írt a legátéltebb, a legnagyobb igényű pedig a Péterfy Jenőről írt terjedelmes elemzés. Bizonyára a Péterfyhez való fordulása sem volt véletlen. Benne található olyan író-modellre, akinek „minden írásában több az írói, mint a tudósi becsvágy”. (367.) Péterfy is az esszé klasszikusa, az esszéé, amely — mint Lovass írja — „valahol a tudomány és az irodalom között áll”. (463.) A Péterfy-tanulmány fő értéke a szuggesztív pszichológiai beleélés, amellyel megértetni igyekszik hősét. Életművét lélektani motívumokkal értelmezi, „lelki fejlődését” rajzolja

meg. Péterfy szerinte „összetett lélek”, akinek még a szerepjátéka is „az embernek sorsává váló szerep”. (380.) Lovass Gyula tanulmányai is azt a Babitscsal kapcsolatban elemzett esszéformát képviselik, amely „a pozitivistá tanulmány tényközlő vágyával szemben a művészies irodalom új jelszavának, a megértés-vágyának uralmát” hozza magával. (469.) Ám rá is áll az, amit a tanulmányíró Babitsról mond: „A megértés felszabadultságával szemben is kitart a filológia racionális megkööttsége mellett”. (Uo.) Ami esszéit irodalomtörténeti értékűvé avatja, az az a sajátossága, hogy még akkor is, amikor egy-egy íróról vagy egyetlen műről ír, beleállítja azt az irodalmi tendenciák szövevényébe, megkeresve helyét a kor áramlatainak csillagképében vagy akár tudományos tendenciák koordináta-rendszerében.

A kötet utolsó fejezete a kora irodalmi életébe akár vitával is bekapcsolódó fiatal esztétát mutatja be. Vitatémái azonban itt sem pusztán korhoz kötöttek: ma is időszerűek. Különösen két esztétikai probléma érdekelte: a műfajelmélet (a regény, novella, tragédia műfaji kérdései) és egy akkoriban meglehetősen elhanyagolt téma: a stílus. Főként az esszé és az irodalomtudomány stílusát vizsgálta, fájlválva, hogy „a stíluskérdések irodalmunkban tökéletesen mellőzhetőek, nem fontosnak tetszenek”. (*Metaforitisz*, 491.) Ő maga elsősorban az írói stílus modorossága, képekkel való túlhalmozottsága ellen hadakozott, mert — mint írja — „hiszünk a világos, logikus, tiszta, kép- és gőzmentes esszéstílus szépségében”. (492.) Ennek a stílusfajának ő maga is biztos kezelője, művésze volt. Ami pedig a szerinte válságba jutott műfajelméletet illeti: micsoda nagyszerű, máig is érvényes felismeréseket fogalmaz meg a regényről, a novelláról, a tragédiáról, a kritikáról! Íme, néhány cikk címe: *Az igazi kritika igazságtalan voltáról*, *A regény válsága*, *A regény és a társadalom*, *A novella*, *Tragédia nélkül*. S mindenütt kitűnik, meglep a fiatal író-esztéta nagy műveltsége, széles körű tájékozottsága, kivételes intelligenciája. Ez az esszéíró mindent tud, mindent olvasott, mindenről tájékozott.

Csak magunknak teszem föl a fájdalmas kérdést: minek lett volna nagyobb Lovass Gyula, ha túléli önmagát: szépírónak vagy esztétának? Nem tudhatjuk. Annyi azonban bizonyos, hogy ő azt a ritka literatortípust testesítette meg, aki a szépíró és az esztéta kibontakozásához egyaránt kiváló potenciális energiákat hordott magában. Fájdalmas, hogy csak potenciálisakat, mert kiteljesedését korai halála lehetetlenné tette. Műve azonban befejezetlen voltában is az ellenforradalmi korszak egy sajátos ritópusának vonásait őrizi. Lovass Gyula (mint nem egy író-kortársa) az irodalomban és az irodalomért élt, életre-halálra, szenvedélyesen. Szerény

életvitelében távol állt a politikai élettől, lát-szatra írásaiban is az irodalom, nem a napi politika érdekelte. De — nagy történeti regényének említett célzatain túl — hány helyen ír tanulmányaiban kora szétesett, válságba jutott, felbomló társadalmáról, amelyben a magasabb eszmények „buta politikusok ajkára kerültek”! (525.) A mi „irodalmunk sohasem lehetett egészen őszinte, ma sem lehet az” — írta 1943-ban. Amit francia barátja, Robert Gilles mond a katolicizmus langyosságáról, igazában az ellenforradalmi korszak illúziótlan, hősietlen korszakának kritikája volt (*Robert Gilles emlékére*). Akkoriban közülünk, fiatalok közül nem egy gondolkodott ugyanígy, akkori írásaink tanúskodnak erről. Az írás — főként a tanulmányírás — bizonyára egyfajta menekülési forma is volt Lovass Gyula számára. Amikor Európa kritikus korszakát éli, s már dúl a második világháború, ő hallatlanul fegyelmezett filológusi logikával írja különleges történelmi regényét, esszéit, tanulmányait az utóélet-kutatás módszertanáról, Péterfyről, a „ködlovagokról”, a metaforitizról. Nem a kor égető problémái iránti érdekeltenség volt ez, hanem egy szelíd, tiszta, mélyen humanista férfitípus menekülése a kor barbársága elől.

Lovass Gyula posztumusz kötete nyilván mást jelent a mai idős nemzedékek számára, amelyek kortársai voltak a fiatal íróknak — és mást a mai fiataloknak vagy középnemzedékeknek. Számunkra a múlt feltámasztása ez a gyűjteményes kötet, amelyben régi önmagunkra ismerünk megilletődötten. A fiatalab-bak számára legyen kortörténeti dokumentum arról, hogy akkor is voltak emberek, írók, fiatalok, akik nemesen éreztek, okosan gondolkodtak, és egy jobb világról álmodoztak, mostoha körülmények között. Az irodalom-történet számára pedig Lovass Gyula az marad, akinek Fodor József már akkor jellemezte: egyfelől „mély lelkű, becsületos, legmagasabb ideáloktól vezetett, tiszta ember”, másfelől „egyike legfelkészültebb íróinknak, leglelküsimeresebb kritikuskainknak”. Szórol szóra ilyenek ismertük őt mi is, és ezt valljuk ma is, három évtized távolából, amikor fennmaradt műveinek java végre itt van előttünk, összegyűjtve, fájdalmas torzóként. Ez a torzó éppen értékeivel érezteti át velünk azt a veszteséget, amely korai halálával érte irodalmunkat. Ennek a kötetnek a megjelenése után azonban az ellenforradalmi korszak irodalmáról többé nem beszélhetünk Lovass Gyula számbavétele nélkül.

Makay Gusztáv

Szeli István: *Nemzeti irodalom — nemzetiségi irodalom* Újvidék, 1974. Fórum K. 278 l.

Szeli István tanulmánykötetének írásait, ahogy mondani szokás, maga az élet hívta létre. Pontosabban a vajdasági magyar kultúra fejlődése, vitái és mozgalmi. Az *Egy évtized tanulságait* az újvidéki egyetem magyar tanzékiének tízéves fennállása alkalmából írta, az *Új folyóirat indullal* a Hungarológiai Intézet Tudományos Közleményeinek sorozatát indította el, a *Nyelvművelésünk múltjából* a jugoszláviai magyar nyelvűművelő mozgalom hagyományait és feladatait mérte fel. Még Petőfi Sándor születésének 150. évfordulóján is a helyi Petőfi-hagyományok egy fejezetét dolgozta fel, ahogy ő maga írta: „írásunk voltaképpen tárgya nem a kivételes egyéniség, hanem annak visszhangja és hullámverése a hazai környezetben”. A tanulmánygyűjtemény elsődlegesen a jugoszláviai magyar kultúra szükségleteit elégíti ki, problémáira válaszol, önismeretét fogalmazza meg. Ez szabja meg rendkívül fontos művelődéspolitikai szerepét.

A kötet szellemi horizontját a nemzetiségi kultúra növekedése, határozott fejlődése határozta meg. Mert az kétségtelen, és Szeli István tanulmányaiból is kitetszik, hogy a vajdasági magyar művelődés jelentős utat járt be három évtized alatt a felszabadulás után. Az újvidéki magyar katedra jubileumára írott tanulmány vet számot ennek a fejlődésnek a mutatóival és körülményeivel. Szeli ír arról, hogy 1918—1941-ig a jugoszláviai magyar értelmiség utánpótlásáról egyedül a szabadkai főgimnázium magyar tagozata gondoskodott. A húszas és harmincas évek statisztikái szerint a belgrádi és zágrábi egyetemen évente négy magyar jogász, négy orvos, három tanár végzett, s két évtized alatt három-négy mérnök, állatorvos és közgazdász szerzett oklevelet. A felszabadulás után egész sor nemzetiségi iskola nyílt, 1948-ban például Vajdaság területén negyven magyar algimnázium, négy főgimnázium, két tanítóképző, valamint huszonkét szakiskolai tagozat működött. Ezeknek az iskoláknak a tanárellátását vállalta és végzi az 1959-ben létesített újvidéki magyar tanszék, amelyet kezdetben Sinkó Ervin, majd Bori Imre, Penavin Olga és maga Szeli István vezetett.

A tanszéknek emellett még számtalan feladatot kellett vállalnia. „Tanszékünk — állapítja meg Szeli — nem csupán *egyike* a felsőfokú magyartanárképzés műhelyeinek, hanem feladatainál fogva sokkal több annál: a magyar nyelvi és irodalmi műveltség fenntartásának és ápolásának talán legfontosabb intézménye ezen a magyar kultúra szempontjából terméketlenül tartott tájon [...] Küldetése csak akkor mérhető fel a maga igazi arányaiban, ha meggondoljuk, hogy e tíz év